

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2026]

Prof. Dr. Filiz KILIÇ'a Armağan

Eski Türk Edebiyatı Hikâyelerinde Tilki Sembolizmi

Fox Symbolism in Old Turkish Literature Stories

Fatma İMAMOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi • Haliç Üniversitesi • Fen Edebiyat Fakültesi • Türk Dili ve Edebiyat Bölümü

fatmaimamoglu@halic.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-5378-2649> | <https://ror.org/022xhck05>

Atıf | Citation: İmamoğlu, F. (2026). Eski Türk Edebiyatı Hikâyelerinde Tilki Sembolizmi.

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi,10(1), s. 460-475.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1788193>

<https://izlik.org/JA59LA99PG>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 21.09.2025

Kabul Tarihi: 11.10.2025

Yayın Tarihi: 30.03.2026

Değerlendirme: Çift kör hakemlik

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Fon Desteği: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Bu makale için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Telif Hakkı ve Lisans: Bu dergide yer alan makaleler [Creative Commons CC-BY-NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanır.

Etik Bildirim: adeddergi@gmail.com

Article Information

Article Type: Research Article

Date Recieved: 21.09.2025

Date Accepted: 11.10.2025

Date Published: 30.03.2026

Review Reports: Double-blind peer review

Conflicts of Interest: The author has declared no conflict of interest.

Funding Support: The author has declared that no financial support was received for this study.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this article.

Ethics Statement: Scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study.

Plagiarism: This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism was detected.

Copyright&License: Articles in this journal are published under the [Creative Commons CC-BY-NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

Complaints: adeddergi@gmail.com

Öz

Hayvanlara insani özellikler yüklenerek belli başlı ahlaki ve toplumsal değerlerin benimsetilmesi amacıyla kaleme alınan fabl türündeki eserlerin ilk örneklerine MÖ 600'lü yıllarda tesadüf edilmiştir. Bireyleri düşünmeye ve sorgulamaya yönelten bu türden eserler sadece öğretici değil, eğlendirici yönüyle de dikkat çekmiş ve her yaş grubundan okuyucuya bu sayede hitap edebilmiştir. Bu çalışmada kurnazlık, hilekârlık ve pratik zekânın simgesi olarak Doğu ve Batı edebiyatlarına konu olan tilkinin Eski Türk edebiyatı dönemine ait fabl türü hikâyelerde ele alınışı üzerinde durulması amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda doküman analiz yöntemi kullanılarak öncelikle Eski Türk edebiyatına kaynaklık eden hikâye külliyatları taranmış, ana kahramanlarından biri tilki olan hikâyeler belirlenmiş, söz konusu metinler tahlil edilerek tilki sembolünün hangi vasıflarıyla hikâyelere konu olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde fabl türü hakkında kısa bir bilgi verilmiş, tilki figürünün mitoloji, destan, halk masalları, halk hikâyeleri ve klasik dönem şiirlerine yansması üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana bölümünde ise *Tûtî-nâme*, *Kelile ve Dimne*, *Mesnevî*, *Gülistân* ve *Marzubân-nâme* örneklemleri üzerinden tilki figürünün Eski Türk edebiyatı dönemi hikâyelerine ne şekilde yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle söz konusu eserlerde yer alan tilki hikâyeleri özetlenmiş, her hikâyede tilkinin sembolize ettiği kavram ya da kişilik özellikleri açıklanmış, sonuç bölümünde ise hikâyelerde yer alan tilkiler, sembolize ettikleri kişi ve kavramlar başta olmak üzere dış görünüşleri, cinsiyetleri, yaşam tarzları, yaşadıkları mekânlar, hangi hayvanlarla ele alındıkları gibi hususlar yönünden mukayese edilerek toplu olarak ele alınmıştır. Böylelikle daha önce üzerinde kapsamlı ve mukayeseli bir çalışma yapılmamış olan Eski Türk Edebiyatı dönemine ait hikâyelerde geçen tilki figürü bütüncül bir yaklaşımla incelemeye tabi tutulmuştur. Buna göre söz konusu döneme ait hikâyelerde tilkinin; sadece kurnaz, hilekâr, çıkarcı, riyakâr vb. olumsuz vasıflara sahip kişilerin temsili değil; aynı zamanda yol gösterici, fikirlerine danışılan, hatalarından ders çıkarmasını bilen, öngörü sahibi, temkinli kişilerin de temsili olarak yer bulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk edebiyatı, hikâye, fabl, hayvan, tilki, sembol

Abstract

The first examples of fable works, written to instill certain moral and social values by imbuing animals with human characteristics, date back to the 600s BC. These works, which encourage individuals to think and question, have attracted attention not only for their educational but also for their entertaining nature, appealing to readers of all ages. This study aims to examine the depiction of the fox, a symbol of cunning, deceit, and practical intelligence in Eastern and Western literature, in fables from the Old Turkish literature period. For this purpose, the study first scanned the story collections that constituted the source of Old Turkish literature using document analysis. Stories featuring foxes as protagonists were identified. These texts were then analyzed to determine the characteristics of the fox symbol used in these stories. The introduction provides a brief overview of the fable genre, focusing on the fox's influence on mythology, epics, folk tales, folktales, and classical poetry. In the main part of the study, an attempt is made to determine how the fox figure is reflected in the stories of the Old Turkish literature period, through the samples of *Tûtî-nâme*, *Kelile and Dimne*, *Mesnevi*, *Gülistân* and *Marzubân-nâme*. Firstly, the fox stories in the said works are summarized, the concepts or personality traits symbolized by the fox in each story are explained, and in the conclusion part, the foxes in the stories are compared and discussed collectively in terms of the people and concepts they symbolize as well as their appearance, gender, lifestyles, places they live in, the animals they are associated with. Thus, the fox figure in the stories of the Old Turkish Literature period, on which no comprehensive and comparative study has been conducted before, has been examined with a holistic approach. Accordingly, in the stories of the said

period, the fox is not only the representation of people with negative qualities such as cunning, deceitful, self-interested, hypocritical etc.; It has also been determined that they are representative of people who are guiding, whose opinions are consulted, who know how to learn from their mistakes, who have foresight and are cautious.

Keywords: Old Turkish Literature, story, fable, animal, fox, symbol

Giriş

Toplumsal her kesiminden ve yaş grubundan olan insanları çeşitli mesele ve durumlar üzerinde düşündürmek, eğitmek ve eğlendirmek amacıyla kaleme alınan hayvan hikâyeleri olarak tanımlanan fabl türü eserlere Doğu ve Batı edebiyatlarının en erken döneminden itibaren tesadüf edilmektedir. Bu türün ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte hayvan sembolizminin kullanıldığı ilk eserlerin MÖ 8. yüzyılda yaşamış olan eski Yunanlı şair Hesiodos'un *Atmaca ile Bülbul*'ü ve MÖ 7. yüzyıl şairi Arkhilokhos'un *Atla Geyik, Tilkiyle Maymun, Kartalla Tilki* hikâyeleri olduğu bilinmektedir (Vicir, 2022, s. 43-44). Bunu mukabil kaynaklarda ana kahramanının hayvanlar olduğu hikâyelerin bir edebî türe dönüşmesini sağlayan kişinin MÖ 600'lü yıllarda yaşadığı düşünülen Frigyalı Aisopos (Ezop) olduğu bilinmektedir. Frigyalı Aisopos, dönemin baskıcı yönetiminden dolayı söylemeye cesaret edemediği fikir ve duyguları aktarmak amacıyla bu türden faydalanmıştır (Ungan, 2006, s. 3). Doğu edebiyatında ise insanlara özgü kimi davranışların hayvanlara uyarlandığı ilk edebî örnekler, Hint edebiyatının Epik döneminde (MÖ. 500- MS. 500) görülmektedir (Yapıcı, 2019, s. 9). 3. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Beydaba'nın *Pançatanra* (Beş Kitap) adlı eserdeki iki çakal kardeşten (Karataka ve Damanaka) adını aldığı, Türk edebiyatında *Kelile ve Dimne* olarak bilinen eseri, bu türün Doğu edebiyatındaki en önemli örneğidir (Vicir, 2022, s. 59; Karaismailoğlu, 2022: s. 210). Hint bilgisi Beydaba'nın temelinde bu eseri hükümdarlara ve devlet idaresinde olanlara yol göstermek amacıyla kaleme aldığı bilinmektedir (Toska, 1989, s. 1).

Siyasetname, nasihatname gibi pek çok edebî türde eğitcilik, öğreticilik ve eğlendiricilik vasfı sebebiyle hayvan sembolizminden faydalanılmıştır. Padişahlar, vezirler, din uluları, çiftçiler, tüccarlar gibi toplumun farklı kesimlerinden her türlü insan; dış görünüşleri ve cimrilik, cömertlik, tembellik, çalışkanlık, zalimlik, yardımseverlik gibi karakteristik özellikleri ile hayvanlarla bağdaştırılmıştır. Bu sembolik vasıflar genel olarak evrensel özellikler taşımakla beraber kimi zaman her ulusa has farklılıklara da sahip olabilmektedir. Toska'ya göre bu farklılığın sebebi hayvanlara yüklenen mitik anlamlarla ilgilidir. Örneğin kurt, diğer kültürlerde aç gözlülüğü ve hainliği ile olumsuz vasıflara sahip bir hayvan figürü iken Türk kültüründe yol gösterici, önder ata hayvan figürü olarak oldukça önemli bir role sahiptir (Toska, 1989, s. 151). Bu durum bizlere bir hayvanın sembolleşmesinde hayvanların dış görünüşü, diğer hayvanlarla olan münasebetleri, yaşam tarzları, beslenme şekilleri gibi temel özelliklerinin yanı sıra insanlarla olan ilişkilerinin de etkili olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, 13. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında kaleme alınan metinlerde Farsça kökenli rûbâh/rûbeh, Arapça kökenli sa'leb ve Türkçe kökenli tilkü/dilkü kelimeleriyle karşılanan tilki figürünün Eski Türk edebiyatı dönemi hikâyelerine yansımaları üzerinde durulacaktır. Bu dönemde kaleme alınan hikâyelerde tilki sembolizmini kapsamlı ve mukayeseli biçimde ele alan bir araştırmanın bulunmayışı, incelemenin temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Çalışmanın türü

ve hacmi sebebiyle incelemenin örneklemini *Tûtî-nâme*, *Kelile ve Dimne*, *Mesnevî*, *Gülistân* ve *Marzubân-nâme*'de yer alan ve ana kahramanlarından birinin tilki olduğu hikâyelerle sınırlandırılmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda öncelikle yukarıda adı geçen eserler ve eser içerisinde yer alan tilki temalı hikâyeler kısaca tanıtılacak daha sonra tilki figürünün her hikâyede hangi insan tipini sembolize ettiği ortaya konulacaktır. Hikâyelerin tahliline geçmeden önce tilkinin farklı edebî türler ile klasik Türk şiirine yansımaları üzerinde durmanın faydalı olacağı inancındayız.

1. Mit, Destan, Masal ve Halk Hikâyelerinde Tilki

Genel olarak tilki tüm kültürlerde hilekâr, kurnaz ve zeki bir insan tipinin sembolü olarak kullanılmıştır. Mitolojik metinlere baktığımızda Çin mitolojisinde “Huli Jing” adı verilen tilki ruhlarından söz edilmektedir. Form değiştirme gücüne sahip olan bu tilki ruhları bazen bilge bazen baştan çıkarıcı güzel bir kadın silüetinde metinlere konu olur (Waley, 1949, s. 56–58; Tanpolat, 2016, s. 3). Kuzey Amerika Kızılderili mitolojilerinde ise tilki, düzenbaz ruhların yansıması ya da kozmik düzenin sağlanmasına katkıda bulunan bir kültür kahramanı olarak olumlu ve olumsuz özellikleri ile ele alınır (Dorson, 1978, s. 133–135). Türk mitolojisinde tilki; kurt gibi kutsal sayılan hayvanların aksine, daha düşük bir konumda görülmekle beraber zekâsı ve fırsatçılığıyla ön plana çıkmaktadır (İnan, 1976, s. 94–96; Çoruhlu, 2010, s. 203–206).

Türk dünyasında kaleme alınan destanlara baktığımızda tilki kurnazlık ve hilekârlık simgesi olmanın yanında yalnızca davranışsal nitelikleriyle değil, somut ve kültürel işlevleriyle de ön plana çıkar. Derisinin kıymetli oluşu sebebiyle avlanan bir hayvan olarak tasvir edilen tilki, kimi anlatılarda karanlık ruhları ve ölümü simgeleyen olumsuz bir unsur olarak karşımıza çıkar. Halk inançlarında olduğu gibi destanlarda da yolda tilkiyle karşılaşmak, uğursuzluk ve olumsuzlukla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte bazı destanlarda tilki, zor durumdaki kahramanlara kılavuzluk eden, yol gösterici bir varlık işlevi üstlenmiştir. Kahramanların engelleri aşmak için tilki şekline girdiği ve yeni doğan çocuğun cinsiyetinin kız olarak ifade edilmesinde tilki kelimesinin kullanıldığı örnekler mevcuttur (Duman & Dilek, 2023, s. 406).

Türk halk masallarında ise tilki çoğunlukla aslan, kurt veya ayı gibi güçlü hayvanları zekâsıyla alt eden ancak kimi zaman da kendi kazdığı tuzağa düşerek ibretlik bir sona ulaşan bir tip olarak tanıtılır. Bu yönüyle tilki, bir yandan aklın kaba kuvvet karşısındaki üstünlüğünü, öte yandan aşırı kurnazlığın zarara yol açabileceğini de sembolize eder (Boratav, 1992, s. 145–147). Türk halk hikâyelerinde benzer bir şekilde tilki genellikle aldatıcı ve güvenilmez bir figürdür. Bazı anlatılarda tilki; kahramanları yanıltan, yanlış yola sevk eden bir tipken gerek halk masallarında gerekse halk hikâyelerinde kahramanın yoluna çıkarak onu sınavan, kimi zaman zor durumdan kurtararak ona rehberlik eden bir işlev de yüklenmiştir (Arslan, 2001, s. 68–70; Yıldız & Göde, 2023, s. 82).

2. Klasik Türk Şiirinde Tilki

Eski Türk edebiyatı dönemi şiirlerine bakıldığında tilkinin genel olarak aslan, kaplan, köpek, pars gibi hayvanlarla beraber anıldığı ve daha ziyade hilekârlık, kurnazlık, riyakârlık, çıkarıcılık veya korkaklığın atfedildiği tip ya da unsurları sembolize etmek amacıyla teşbihi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu tiplerden biri kendilerini çoğu kez rint olarak niteleyen şairlerin ibadetlerini Allah'a ulaşmak amacıyla değil, cennete girebilmek amacıyla yaptığı için sahte

dindarlık, ikiyezülülük ve çıkarıcılıkla suçladıkları zahit/sofu tipidir. Mesihî, aşağıdaki beyit örneğinde rakibi köpeğe benzetirken sofı tipini tilkiye benzeter.

Rakîbi sûfî dahi sevmez imiş

Ki olmaz kelbden rûbâh hoşnûd (Mengi, 2020, s. 140)

Günümüz Türkçesi: Sofu bile rakibi sevmezmiş nitekim tilki köpekten hoşnut olmaz.

Hayretî'ye ait aşağıdaki şiir örneğinde kişiyi doğruluktan ve Allah yolunda ayırmaya çalışan kimseler, tuzak kurucu ve hilekâr bir tilkiye benzetilirken, doğrulukla yürüyenler ise aslana teşbih edilmiştir.

Hile vâdisine düşme uyuban dilkülere

Bîşe-i sıdk u safâda yûri arslanlar ile (Çavuşoğlu & Tanyeri, 2023, s. 260)

Günümüz Türkçesi: Tilkilere uyup hile vadisine düşme. Doğruluk ve huzur ormanında aslanlarla yürü.

Şeyhülislam Yahyâ'ya ait şu beyitte ise tilki, zoru görünce kaçan korkak bir kimseyi, aslan ise cesareti temsil etmektedir.

Rûbeh-i pür-hileveş kaçdı mukâbil olmadan

Hasm-ı dûna çün hücûm-ı şîr-i gurrân eyledi (Kavruk, s. 22)

Günümüz Türkçesi: Alçak düşman kükreyen aslanın hücumunu görünce karşılık veremeyip hilekâr bir tilki gibi kaçtı.

Tilki, korkak ve hilekâr oluşu ile klasik Türk şiirindeki âşık ve maşukun kavuşmasına engel olan rakip tipine de teşbih edilmiştir. Aşağıda yer alan anonim mahiyetteki beyitte tilki gibi korkak ve hilekâr rakibin sevgili ceylanını elde etme ümidiyle dün gece aslan sütü içerek aslan avlamaya kalkıştığına değinilmiştir.

Sayd-ı âhû ümîdiyle o rakîb-i rûbâh

Şîr-gîr olmuş içip dün gice şîr-i şîri (Kurnaz, 1993, s. 43)

Günümüz Türkçesi: Tilki gibi korkak ve hilekâr rakip, ceylan avlamak arzusuyla dün gece aslan sütü içerek aslan tutmuştur.

Tilki, bilhassa fahriye türünde yazılmış şiirlerde hilekâr ve korkak düşman ordusunu temsilen kullanılır. Şair Nedîm, III. Ahmed'in övgüsünü yaptığı şiirde düşmanı tilkiye, padişahı ise yırtıcı bir aslana benzetir.

Bu kudret ile sen ankâ-menîşsin düşmenin usfûr

Bu heybet ile sen şîr-i jiyânsın düşmenin rûbâh (Macit, 2017, s. 175)

Günümüz Türkçesi: Bu kudretle sen Anka tabiatlısın, düşmanın ise serçe. Bu heybetle sen yırtıcı bir aslansın, düşmanın ise bir tilki.

Tilkinin şiirlerde insan dışındaki unsurlara da benzetildiği görülmektedir. Tilki, dini-tasavvufi

tarzda yazılmış bazı şiirlerde insanları aldatması, Allah’a ulaşmaktan alıkoyması, yalancı ve kurnaz oluşu sebebiyle dünyaya, feleğe veya zamaneye teşbih edilir (Yılmaz, 2023, s. 618). Aşağıdaki şiir örneğinde Hayretî, dünyayı tilkiye, aşk meydanında dünya tilkisinin hile ve kurnazlıklarına kanmayan gönlü ise zafer kazanmış bir yiğide benzetir.

Dil ki rûbâh-ı cihânun âline aldanmadı

‘Aşk meydânında bir merd-i gazanfer-ferdûr ol (Çavuşoğlu & Tanyeri, 2023, s. 191)

Günümüz Türkçesi: Gönül, dünya tilkisinin hilesine aldanmadı (Çünkü) o aşk meydanında kahraman/aslan namı bir yiğittir.

Hayretî’te ait bir diğer şiir örneğinde ise tilki, kişiyi Allah yolunda ilerlemekten alıkoyma nefse benzetilmiş ve ona uyulmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Bizi kurtarmag için hilesinden rûbeh-i nefsün

‘Alîlik eyledi nâgeh kagan arslanumuz geldi (Çavuşoğlu & Tanyeri, 2023, s. 287)

Günümüz Türkçesi: O aslan [gibi cesur] hakanımız bizi nefis tilkisinin hilesinden kurtarmak için yücelik göstererek ansızın çıkageldi.

Her ne kadar tilki, klasik Türk şiirine daha çok karakteristik özellikleri ile konu olsa da bazı beyitlerde vahşi hayvanlar içerisinde cüssece daha ufak, fiziki güç olarak daha zayıf olması sebebiyle rakibi ya da bahsedilen varlığı küçümsemek amacıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Hayretî, övdüğü şahsı aslana benzetirken hayvanlar âleminin bir başka güçlü ve yırtıcı hayvanı olan parsın ise onun yanında tilki mesabesinde dahi görülemeyeceğini belirtir.

Bir şîr-i nerdür ol ki olıcak dem-i neberd

Rûbeh degül yanında anun bebr-i rûzgâr (Çavuşoğlu & Tanyeri, 2023, s. 39)

Günümüz Türkçesi: O öyle yiğit bir aslandır ki savaş zamanı geldiğinde zamanın kaplanı onun yanında tilki mesabesinde bile değildir.

Yukarıdaki şiir örneklerinden de anlaşılacağı üzere klasik Türk şairleri, tilkiyi daha çok aslan, köpek, pars gibi hayvanlarla mukayeseli olarak bir arada kullanmış, tilkinin her durumda kendi yararına olacak davranışlarda bulunmasını, toplum içindeki fırsatçı bireylerin tutumlarıyla özdeşleştirmişlerdir. Tilki imgesi bu yönüyle, döneke, çıkarıcı ve güvenilmez tiplerin alegorik bir yansıması olurken iki yüzlü zahitler, hile ile sevgili ahusunu avlamaya çalışan rakipler, makam ve para uğruna her yolu mübah gören menfaat düşkünlere, cesareti olmayıp rakibini hile ve düzenbazlıkla alt etmeye çalışan düşmanlar, kişileri doğru yoldan ayırmaya çalışan tipler ile Allah’a ulaşmaya engel olan hilekâr, aldatıcı dünya, felek ve nefis klasik Türk şiirinde tilki ile özdeşleştirilmiştir.

3. Eski Türk Edebiyatı Dönemi Hikâyelerinde Tilki

3.1. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si

Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî tarafından 13. yüzyılda Farsça olarak kaleme alınan ve Eski Türk edebiyatındaki pek çok esere kaynaklık eden *Mesnevî*’de ana kahramanı tilki olan iki hikâye mevcuttur. Bunlardan ilki *Kurt ve Tilkinin Aslanın Yanında Ava Gitmesi* başlıklı hikâyedir

(Karaismailoğlu, 2011, s. 133). Bu hikâye bir aslan, kurt ve tilkinin beraberce ava çıkmasını, aslanın avladıkları hayvanları taksim etme görevini ilk olarak kurda vermesini, aslanın kendisini diğer iki hayvana denk görmemesi sebebiyle bu taksime sinirlenerek kurdu öldürmesini, kurdun başına gelenleri gören tilkinin av taksimi görevi kendisine verildiğinde avlanan hayvanların her birini aslanın farklı bir öğünü olacak şekilde pay etmesini, aslanın bu taksimden memnun olarak tüm payı ödül olarak tilkiye verişini konu almaktadır. Tilki, bu hikâyede genel olarak yaşananlardan ders çıkarmasını bilen akıllı ve kurnaz insan tipini sembolize etmektedir.

Hikâyede aç gözlülüğün, akılsızlığın ve kendini bilmeyişin sembolü olan kurt; iktidarın, gücün ve padişahlığın sembolü olan aslanla kendini neredeyse denk görmüş ve haddini bilmeyişinin ve aç gözlülüğünün kurbanı olmuştur. Aslında bir çıkar sağlamak gayesiyle bu yola çıkan ve kurttan pek de farklı düşüncelere sahip olmayan tilki ise kurdun başına gelenlerden ibret alarak aslanın bu görevi kendilerine bir sınama vesilesi olarak verdiğini sezmış, duruma uygun yeni bir tavır takınma yoluna giderek aslana karşı kanaatkâr, tok gözlü, efendisine hizmetten gayrı bir amaç gütmeyen hakikatli bir kul profili çizmiştir. Bu durum hikâyede aslan ve tilki arasındaki şu sözlerle nakledilir:

“Tilki secde edip dedi: ‘Ey seçkin padişah! Bu semiz öküz, senin kuşluk yemeğindir. O keçi galip padişaha öğle için yahni olur. O diğer tavşan da akşam için bu lütufkâr ve cömert padişahımızın gece çerezi.’ Aslan dedi: ‘Ey tilki! Sen adaleti parlattın. Böyle bölmeyi kimden öğrendin?’ Tilki: ‘Dünya padişahı! Kurdun durumundan’ dedi. Aslan dedi: ‘Madem bizim aşkıma tutsak oldun, her üçünü tut, al ve git.’” (Karaismailoğlu, 2011, s. 136).

Yukarıda alıntılanan metinden de anlaşılacağı üzere tilki hikâyede özünde menfaatleri için başkaları ile ortaklık kurmaktan çekinmeyen, çıkarıcı ve riyakâr bir tipse de aynı zamanda nerede nasıl davranıp konuşması gerektiğini bilen, tatlı dilli, yaşadıklarından ders çıkarmasını bilen, pratik zekâsı ve kurnazlığı ile içine düştüğü en müşkül durumları bile bir fırsat ve kazanca çevirmesini bilen bir kişilik profili sergilemektedir.

Mesnevî’de yer alan ana kahramanlarından birinin tilki olduğu ikinci hikâye ise *Oduncunun Eşeğinin Arap Atlarını Bey Ahırında Görmesi ve Bu Talihe İmrenmesi* adını taşımaktadır (Karaismailoğlu, 2011, s. 649). Hikâye; bir eşeğin padişahın ahırındaki atları görüp onların yaşamına özenirken atların savaştan yara bere içinde dönüşünden ibret alarak kanaatkâr olmaya karar veriş, bunu duyan tilkinin türlü diller döküp eşeği rızkına razı olmak yerine rızkını aramaya ikna ederek aslanın bulunduğu bir çayırıltaki tuzağa çekiş, aslanın aceleciliği sebebiyle eşeği elinden kaçırması fakat tilkinin bir yolunu bulup tekrar eşeği kandırarak kendilerine yem etmelerini konu alır. Hikâyede tilki, dost gibi görünüp çıkarları uğruna en yakınındakilere dahi kötülük yapmaktan çekinmeyen, sözüne ve dostluğuna güvenilmez, ikna kabiliyeti yüksek, hilekâr bir insan tipini sembolize etmektedir. Tilki, kanaatkâr olmaya karar veren eşeği, rızkını aramak için harekete geçmeye Kur’an-ı Kerim’den verdiği ayet örnekleri, kıssalar ve hadislerle şöyle ikna eder:

“Tilki dedi: Helal rızık aramak, buyruğa uymak için farzdır. [...] Peygamber dedi: “Ey yiğit! Kapı kapalıdır ve kapı üzerinde kilitler vardır. Bizim hareketimiz, gidip gelişimiz ve kazanmamız, o kilidin ve engelin anahtarıdır. Kilidi açmadan, bu kapıyı açmaya yol yoktur. Talep olmadan ekmek vermek Allah’ın âdeti değildir.” (Karaismailoğlu, 2011, s. 650).

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere tilki hikâyede; yaptığı her hareket ve söylediği her sözü planlı, emellerine ulaşmak için dini bile alet etmekten çekinmeyen, her yolu mübah gören ve karşısındakinin zaaflarını çok iyi bilen şeytani bir insan imajı çizmektedir. Elindekilerle yetinmeyip

hep daha fazlasını isteyenlerin ve hatalarından ders çıkarmasını bilmeyenlerin sembolü olan eşeği bereketli otlaklar, işten azade müreffeh bir hayat vaadiyle ağına düşürürken ortaklık içerisinde olduğu aslanı ise kibri ile kandırır. Nitekim hikâyede aslan hastalığından ötürü av arayamayacak kadar zayıf düşmüştür ve tilkinin yardımıyla eşeği yiyerek eski gücüne ve sıhhatine kavuşmayı ümit etmektedir. Aslanın eşeği parçaladıktan sonra suya gitmesini fırsat bilen tilki, aslandan izinsiz eşeğin yürek ve ciğerini yer ve aslanın gazabından sakınmak için eşeğin yüreği ve ciğerinin nerede olduğunu soran aslana, “*Onun yüreği ve ciğeri olsaydı buraya ikinci defa nasıl gelirdi?*” (Karaismailoğlu, 2011, s. 667) diye cevap vererek aslanın gururunu okşayıcı sözlerle hem işin içinden sıyrılır hem de avdan pay sahibi olur. Hikâyenin bu bölümünde içinde bulunduğu müşkül durumdan pratik zekâsıyla kurtulmayı bilen tilki, kendisinden güçlü gördüğü aslanla çıkarları gereği bir dostluk kurmuşsa da bu dostluğa güvenilmemesi gerektiği aşıkardır.

3.2. *Tûtî-nâme*

Tûtî-nâme, çerçeve hikâye tekniği ile yazılmış Hint menşeli bir hikâye külliyyatıdır. Asıl adı *Çukasaptati* (Papağanın Yetmiş Hikâyesi) olan eser, içerisinde evin hanımı Mahşeker’in yanlış bir karar vermesini engellemek amacıyla bilge tûtî tarafından anlatılmış hikâyeler barındırır (Necatigil, 2001, s. 17-23; Sona, 2012, s. 433-35). *Tûtî-nâme*’de ana kahramanın tilki olduğu iki hikâye mevcuttur. Bunlardan ilki *Güzel Hatun ve Tilki* hikâyesidir. (Sona, 2012, s. 461). Hikâye; bir padişahın kötü huylu, bed sesli ve çirkin oğlunu çok güzel ve bülbül avazlı bir kızla evlendirmesi, kızın eşini kendine denk görmeyerek güzel sesli, yakışıklı seyyaha kapılıp onunla kaçması, seyyahın kızı kandırıp altınlarını çalarak onu bir dere kenarında bırakması ve kızın burada ağzında kemik tutan bir tilki ile karşılaşması ile başlar. Derede balıkları gören tilkinin ağzındaki kemiği bırakıp balıkların peşine düşeyim derken elindeki kemiği başka hayvanlara kaptırmasını gören Güzel Hatun’un tilkiyi kınaması, Güzel Hatun’un macerasını öğrenen tilkinin ona aslında içinde bulundukları durum yönünden birbirlerinden pek de bir farkları olmadığını söylemesi, tilkinin akıllıca konuşmaları karşısında Güzel Hatun’un tilkinin zekâsını kabul edip ondan yardım talebinde bulunması ve tilkinin nasihatini dinleyerek içinde bulunduğu müşkül durumdan kendini kurtarması ile de son bulur.

Alegorik mahiyetteki eserde; tilki ile Güzel Hatun, kemik ile şehzade, balık ile hilekâr seyyah bağdaştırılarak “*Hiç âkil nakdi koyup gelecek ardına gider mi?*” (Sona, 2012, s. 292) sözüyle okuyucuya elindekilerle yetinmeyi bilmeyenlerin hüsrana uğramaktan kurtulamayacakları mesajı verilir. Olay örgüsünden de anlaşılacağı üzere hikâyede tilki, genel olarak daha büyük ve güzel fırsatlar peşinde koşarken elindekilerden olan aç gözlü ve hırslı insanları sembolize eder. Bununla birlikte tilki yaşadıklarından ders almayı bilen, muhakeme gücü ve zekâsı ile içinde bulunduğu zor durumlardan kendini ve çevresindekileri kurtarmasını bilen, pratik çözümler üretebilen, insanları ikna etmekte mahir, fikirlerine danışılan bir karakter profili çizer. Ancak hikâyede tilki, meseleleri doğruluk ve dürüstlikle değil, aldatmaca ve kurnazlıkla çözmekten sakınmayan bir figürdür. Nitekim tilki, Güzel Hatun’a doğruyu söyleyip af dilemesini öğütmez, bunun yerine divane taklidi yapmasını, bu sayede onu görenlerin durumu farklı türlü yorumlayacaklarını ve rüsvalıktan kurtulacağını belirtir. Tilkinin Güzel Hatun’a aklını başına toplayıp, yaşadıklarından bir ders çıkarmasını ve kismetine razı olmayı öğütmesi ise onun hikâyelerde yeri geldiğinde yol göstericilik vasfı üstlenen bir tip olduğunu da göstermektedir.

Tûtî-nâme’de ana kahramanlarından birinin tilki olduğu bir başka hikâye ise tûtînin Mahşeker’e 26. gece anlattığı *İki Çocuklu Kadın ve Kaplan* hikâyesidir (Sona, 2012, s. 61). Hikâyede; huysuz ve

sivri dilli bir kadının eşi tarafından kötü huylarından dolayı dövülmesi, bunun üzerine kadının iki çocuğunu da alarak vahşi hayvanlarla dolu, korkutucu bir çöle gelmesi, kaplanın kadın ve çocukları görüp kendisine av etmek isteşi, kadının o sırada yaptıklarından pişmanlık duyup tövbe ederek kurtuluş için Allah'a yalvarması, aklına gelen bir hile ile kaplanı kandırıp kendisini yemekten vazgeçirmesi, bu olaydan haberdar olan tilkinin kaplanı kadının aldatmacasından haberdar ederek kadının yanına birlikte gitmeye ikna edişi ancak kadının bu sefer başka bir oyunla hem tilkiyi hem kaplanı kandırması anlatılır.

Söz konusu hikâyede tilki, her ne kadar zeki ve kurnaz olsa da kadınların zekâsı ve oyunbazlığı ile başa çıkmaya gücü yetmeyen bir insan tipini simgelemektedir. Çalışmamıza konu olan hikâyelerde tilkilerin cinsiyetine dair bir bilgi verilmemekle birlikte ince belli, güzel kürklü, söz söylemede hünerli bu hayvanlar düşünce yapıları ve karakterleri yönüyle halk hikâyelerinde olduğu gibi klasik hikâyelerde de -*Tûti-nâme* örneğinde görüldüğü gibi- çoğu kez tilki ile eşleştirilmiştir. Hikâyedeki kadın tipinin kendisiyle benzer mizaca sahip tilkiye karşı zaferi dikkat çekicidir. Tilki ve kaplan arasında cereyan eden olaylar incelendiğinde ise tilkinin kaplan karşısında kendisinden daha üstün yönleri bulunan varlıkların bu özelliklerini kendi menfaati doğrultusunda kullanmayı bilen çıkarıcı ve kurnaz bir insan tipini simgelediği görülür. Nitekim tilkinin eski dostlarından kaplanı kadının yanına tekrar gitmeye ikna etmesindeki sebep hikâyede akılsız ancak cesur ve güçlü olarak tasvir edilen kaplanın bu olumlu vasıflarından faydalanarak ava ortak olmaktır. Kaplanı ikna edebilmek için ayaklarını birbirine bağlamalarını böylelikle gerçekten kadının kaplana anlattığı gibi etrafta bir aslan tehlikesi varsa aslana kendisinin yem olacağını bu sırada kaplanın kaçabileceğini söyler fakat gerçek hiç de öyle olmaz. Tehlikeden kaçış anında tilki bedence güçlü, akılcı zayıf olan kaplana kendisinin ona bir ayak bağı olduğunu söyleyerek bağı çözmeye ikna eder ve kendini güvenli bir sığınağa atar. Bu yönüyle tilki, hikâyede hem kandıran hem de kanan figür olarak karşımıza çıkar. Kadının kan emici bir gulyabani olduğuna inanarak kanmıştır, buna mukabil kaplanı kandırmıştır.

3.3. Sâdî'nin *Gülistân*'ı

Ünlü şair ve mutasavvıf Sâdî-i Şîrâzî tarafından kaleme alınan *Gülistân*, yazarın bir diğer önemli eseri *Bostân*'dan daha çok tanınmış ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş hem Doğu hem Batı dillerine çevrilmiş önemli bir eserdir (İlaydın, 2001, s. X; Özdemir, 2011, s. 7). *Gülistân*'da ana kahramanlardan birinin tilki olduğu bir hikâye mevcuttur. Söz konusu hikâye eserin 26. hikâyesi olan *Padişah Yanında Çalışan Adam* hikâyesinin içerisinde anlatılan ara hikâyelerden biridir. Hikâye; padişahın yanında iş bulabilmek için kendisinden yardım isteyen yoksul bir arkadaşını bu işin tehlikelerinden bahsederek fikrinden vazgeçirmek isteyen bir adamın ağzından anlatılır. Hikâyede verilmek istenen mesaj bir kişi ne kadar işini düzgün yaparsa yapısı fitneci ve iftiracı kişiler sebebiyle padişahın gazabına uğramaktan kurtulamayabilir, bu sebeple akıllı kişi bu riski göz ardı etmemeli ve kendisini tehlikeye atacak işlerden uzak durmalıdır. Söz konusu hikâye içerisinde geçen tilkinin ana kahraman olduğu hikâye ise; bir adamın yalpalayarak kaçan tilkiye bu durumun sebebini sorması, tilkinin geldiği yerde develerin angaryaya tutulduğunu bu sebeple kaçtığını dile getirmesi üzerine adamın şaşırarak tilkinin deve ile hiçbir benzerliğinin olmadığı söylemesi ve tilkinin ise adama, “Eğer hasetçiler gazez ederek bu devedir! derler de yakalanırsam beni kurtarmak için kim kaygılanır? Kim benim hâlimi araştırır? Irak'tan tiryak gelinceye kadar, yılanın soktuğu ölmüş bulunur.” (İlaydın, 2001, s. 47) diyerek cevap verişini konu alır.

Gülistân'da yer alan bu hikâyedeki tilki tiplemesinin diğer hikâyelerdeki tiplerden bazı yönleriyle ayrıldığı görülmektedir. Bu hikâyede tuzak kuruculuğu ve hilekârlığı ile bilinen tilki; iftiracı ve

fitnecilerin tuzaklarından kaçmaya çalışan, zalimlerin zulmüne uğramamak için temkinli hareket eden, aç gözlülük etmeyen, aynı zamanda başkalarının başına gelenlerden ders almasını bilen ön görü sahibi ve akıllı kişileri sembolize etmektedir ve hikâye anlatıcısı tarafından yoksul arkadaşına temsili bir model olarak gösterilmektedir.

3.4. Beydaba'nın *Kelile ve Dimne*'si

Çerçeve hikâye tekniğiyle Hint bilgisi Beydaba tarafından bir ahlak ve siyasetname kitabı olarak kaleme alınan ve iki çakal kardeşin hikâyesini anlatan *Kelile ve Dimne*, dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da çok sevilmiş ve tercüme edilmiştir. *Kelile ve Dimne*'nin bilinen ilk Türkçe tercümesi olan ve Kul Mesud tarafından 14. yüzyılda yazılan eserde tilkinin ana kahraman olduğu üç hikâye mevcuttur. Bunlardan ilki eserin 7. hikâyesi olan *Dilki ve Tavul Destânı*'dır (Toska, 1989, s. 52). İki çakal kardeşten Dimne tarafından ormanların kralı aslana anlatılan hikâye; bir tilkinin ormandaki bir ağacın altında daha önce hiç görmediği ve bilmediği bir nesne olan davulla karşılaşması, davulun heybetli sesine ve gövdesinin dolgunluğuna bakarak eti çok lezzetli bir hayvan olduğunu düşünerek davulun karnını yarması ancak içinde yelden başka bir şey olmadığını görünce pişman olup hayıflanmasını konu alır. Hikâyede akıllı ve kurnaz tilki figürü ile tezat oluşturan bir tilki profili ile karşılaşmaktayız. Söz konusu hikâyede tilki tamahkâr, zahire aldanıp olayların künhüne varamayan, bön bir insan tipini temsil etmektedir.

İki Geyik ve Dilkü hikâyesinde ise bir zahidin, müridi taklidi yaparak hilatini çalan hırsızın peşine düşmüşken yolda iki geyiğin kavga ettiğini ve bir tilkinin ise onlardan akan kanı yaladığını görmesini konu alır. Hikâyenin sonunda tilki, ansızın aldığı bir boynuz darbesiyle helak olur (Toska, 1989, s. 58). Hikâyenin adından da anlaşılacağı üzere tilki aç gözlü, başkalarının başına gelenleri zerrece umursamayan, çıkarıcı bir insan tipini sembolize eder. Sâdî'nin *Gülistân*'ındaki tilkiyle tamamen zıt vasıflara sahip olarak tasvir edilen bu tilki, olayların önünü sonunu düşünemeyen tamahın gözlerini kör ettiği bir tilki figürüdür.

Kelile ve Dimne'deki son hikâye ise *Arslan ve Dilkü ve Eşek Dâsitânı*'dır. Bu hikâye *Mesnevî*'deki 2. hikâye olan *Oduncunun Eşeğinin Arap Atlarını Bey Ahırında Görmesi ve Bu Talihe İmrenmesi* başlıklı hikâye ile ufak farklılıklar taşımakla birlikte temelde aynıdır. Söz konusu hikâyede *Mesnevî*'deki hikâyeden farklı olarak uyuz hastalığına yakalanan aslanın iyileşmesi için eşeğin gönlünü ve ciğerini değil, gönlünü ve kulağını yemesi gerekmektedir. Arslan ırmakta yıkanmaya gidişini fırsat bilip bunları yiyen tilki ise aslanın eşeğin gönlü ve kulağını sorması üzerine şu cevabı verir:

“Eger anun gönli ve kulagı varmışsadı kim akl ve işitmek madenidir senin katuna mı geleydi kim senün hamleni görmüş iken ve zahmunı yemişiken eger kulagı varmışsa benüm aldamağımı ve yalanımı işitmeye midi ve gönli varmışsa benim mekrüme dutulmayadı ve kendi ayagıyla gür kapusına gele midi?” (Toska, 1989, s. 264-65).

Hikâyede tilki, *Mesnevî*'nin 2. hikâyesinde olduğu gibi dost gibi görünüp çıkarları uğruna en yakınındakilere dahi kötülük yapmaktan çekinmeyen, sözüne ve dostluğuna güvenilmez, ikna kabiliyeti yüksek, düzenbaz ve hilekâr bir insan tipini sembolize eder.

3.3. Marzubân Bin Rüstem'in *Marzubân-nâme*'si

Marzubân bin Rüstem bin Şehriyar bin Şervin tarafından 1000 yıllarında Tâberice olarak kaleme

alınan eser, Germiyanoglu Süleyman Şah'ın isteğiyle 14. yüzyılda Sadrüddin Şeyhoğlu Mustafa tarafından eserin Farsça versiyondan tercüme edilmiştir. Muhteva olarak bir konuda öğüt vermeyi, kıssadan hisse çıkarmayı amaçlayan hayvan masalları ve küçük hikâyelerden oluşan didaktik mahiyetteki eser, hayvan hikâyelerine dayanarak devlet idaresine ve ahlaki hususlara yönelik öğütler içermesi bakımından *Kelile ve Dimne*'ye benzemektedir (Yazar, 2022, s. 1).

Marzubân-nâme'nin Şeyhoğlu Mustafa çevirisinde ana kahramanlarından birinin tilki olduğu üç hikâye bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Dâsitân-ı Rûbâh bâ-Bat* (Tilki ile Ördüğün Hikâyesi) adını taşımaktadır (Özavşar 2009, s. 29). Hikâye saçkıran hastalığına tutulan tilkinin kendisini iyileştirecek tek şeyin ördek ciğeri olduğunu öğrenmesi üzerine komşusu olan ördek çiftini yakalamaya çalışması fakat hastalığından ötürü ilk denemesinde başarısız olmasını ve bunun üzerine dişi ördeğe eşinin onu aldattığını ve onun adını kötüye çıkardığını söyleyerek eşini zehirlemeye ikna etmesini konu alır. Dişi ördek başlangıçta tilkinin söylediklerine kulak asmasa da sonunda eşini zehirleyecek otu almak için kendi ayağıyla tilkinin yuvasına gider ve tilkinin yemi olmaktan kendini kurtaramaz. Tilki, bu hikâyede kendi çıkarları uğruna en yakınındakilere bile zarar vermektan çekinmeyen acımasız, hilekâr, düzenbaz, kurnaz ve ikna yeteneği yüksek kişileri sembolize eder. Hedefine adım adım yaklaşması, hiç pes etmeyerek kıvrak zekâsı ile hemen duruma uygun yeni çözümler üretebilmesi ve karşısındaki kişiyi çok iyi analiz edebilme yeteneğine sahip olması dikkat çekici diğer özellikleridir. Nitekim dişi ördek başlangıçta ikna olmayıp tilkiye kanmasa da tilki pes etmeyerek yalan ağını daha da genişleterek dişi ördeğin tesiri altında kalabileceği sözler söylemeyi bilir. Onu kendi ayağıyla eceline getirir. Tilkinin en aciz olduğu zamanda dahi emeline ulaşabilmesi akıl gücünün beden gücünden çok daha önemli olduğunu bizlere bir kez daha kanıtlar.

Eserde yer alan 2. tilki hikâyesi ise *Dâsitân-ı Horos Bâ-Rûbâh*'tır (Tilki ile Horozun Hikâyesi) (Özavşar, 2009, s. 80). Hikâyede tilki, köy etrafındaki bahçelerde dolaşan horozu gafil avlamak ister ancak muvaffak olamayınca onu güzel sözlerle kandırmaya çalışır ayrıca padişahın artık tüm hayvanların birbirine zarar vermeden yaşamasını buyurduğunu dile getirir. Tilkinin sözlerine kanmayan horoz, tilkiye kendilerine doğru kuyruğu uzun, kulakları büyük bir canavarın gelmekte olduğunu söyler. Bu tanımlamadan bir tazının kendine yaklaştığını anlayan tilki saklanmaya çalışır. Horoz tilkiye, padişahın fermanı olduğunu, tazının ona zarar veremeyeceğini söylese de tilki "*Fermanın ona ulaşmış ulaşmadığını bilemem*", der ve kaçar (Griffin, 2015, s. 43). Hikâyede tilki, dost görünüp türlü yalanlar söyleyerek karşısındakini tuzağa çekmeye çalışan yalancı, sinsi, çıkarıcı, kurnaz ama aynı zamanda korkak bir kişiyi sembolize eder. Bir önceki hikâyedeki ördek tiplemesinden farklı olarak horoz yaşadıklarından ders almayı bilir, tilkinin yalan ve tatlı sözlerine kanmadığı gibi tilkiyi kendi silahı ile vurarak alt eder. Tilkinin sonunda horozu dış geçiremeyeceğini anlayıp kendini tehlikede hissettiği o yerden hemen uzaklaşmış oluşu da dikkat çekicidir.

Marzubân-nâme'nin tilki figürünün yer aldığı son hikâye ise *Dâsitân-ı Dîvâne bâ-Husrev* (Padişah ile Delinin Hikâyesi) adını taşır (Özavşar, 2009, s. 85). Hikâyede tilki, fil ordusu ile savaşa tutuşmak üzere olan aslanın himayesinde bir bölük askeri sevk ve idare eden bir komutan olarak görev almakta, kurt ve çakal ile hükümdarın fikirlerine müracaat ettiği bir kişi olarak betimlenmektedir. Tilki, hikâyede aynı zamanda aslanı ve çevresindeki hayvanları ikna etmek amacıyla duruma uygun hikâyeler nakleden bir anlatıcı konumundadır. Hikâyede fitneci ve hileci olarak tanımlanan tilkinin anlık gelişen olaylar karşısında hızlıca çözüm üretebilme yeteneğinden istifade edilerek düşmana karşı zafer elde edilmeye çalışılır. Tilki söz konusu hikâyede fikirlerine danışılan, sözüne

itibar edilen, yol gösterici, pratik zekâlı, üstlerine karşı itaatkâr, akıllı ve uyanık bir insan tipini simgeler.

Eserin 8. bâbında *Deveyle Perhizkâr Aslan* hikâyesi içerisinde ise tilki ana kahramanlardan biri olmamakla birlikte hikâyeye anlatıcısı olarak yer almaktadır (Özavşar, 2005, s. 120). Padişah aslana yakın olan ayı ve devenin birbirlerini suçlamaları, mahkemelik oluşları ve suçlu bulunana kadar zindanda bekletilmelerini konu alan hikâyede zindana atılan ayı ve deveye gözcülük yapan *Câzû* isimli bir tilkiden bahsedilmektedir. Hikâyede tilki, sıçana olayla ilgili bildiği bir şey varsa söylemesini nasihat ederek adaletin yerini bulmasını isteyen, sorumluluk sahibi, sağ duyulu bir insan profili çizer.

Dâsitân-ı Cülâh Bâ-Mâr (Yılan ile Örümceğin Hikâyesi) (Özavşar, 2009, s. 108) adlı hikâyede de tilki, ana kahramanlardan biri değilse de eserde rüyada tilki görülmesinin hilekârların ülkeye zarar vereceği şeklinde yorumlanması hilekârlık ile tilki tipinin özdeşleştirildiğinin bir göstergesidir.

Eski Türk Edebiyatı dönemine ait hikâyelerde geçen tilki figürünü bütüncül bir yaklaşımla incelemeye tabi tutmak amacıyla hazırlanmış olduğumuz tablo şöyledir:

Eser Adı	Hikâye Adı	Sembolize Ettiği Tip	Birlikte Ele Alındığı Hayvanlar
Mesnevî	<i>Kurt ve Tilkinin Aslanın Yanında Ava Gitmesi</i>	Yaşananlardan ders çıkarmasını bilen, akıllı, kurnaz, tatlı dilli, en zor durumları bile fırsata çevirmesini bilen insan tipini sembolize eder.	Kurt Aslan
Mesnevî	<i>Oduncunun Eşğinin Arap Atlarını Bey Ahırında Görmesi ve Bu Talihe İmrenmesi</i>	Dost görünüp çıkarları uğruna en yakınındakilere dahi kötülük yapmaktan çekinmeyen, sözüne ve dostluğuna güvenilmez, ikna kabiliyeti yüksek, emeline ulaşmak için her yolu mübah gören, hilekâr bir insan tipini sembolize eder.	Eşek At Aslan
Tûtî-nâme	<i>Güzel Hatun ve Tilki</i>	Aç gözlü ve hırslı insanlar ile yaşadıklarından ders çıkarmasını bilen, muhakeme gücü yüksek, pratik zekâlı, fikirlerine danışılan bir insan tipini sembolize eder.	Balık
Tûtî-nâme	<i>İki Çocuklu Kadın ve Kaplan</i>	Zeki ve kurnaz olmasına karşın kadınların zekâsı ve oyunbazlığı ile başa çıkmaya gücü yetmeyen bir insan tipini simgeler.	Kaplan
Gülistân	<i>Padişah Yanında Çalışan Adam</i>	İftiracı ve fitnecilerin tuzaklarından kaçmaya çalışan, zalimlerin zulmüne uğramamak için temkinli hareket eden, aç gözlülük etmeyen, aynı zamanda başkalarının başına gelenlerden ders almasını bilen ön görü sahibi ve akıllı kişileri sembolize eder.	Deve
Kelile ve Dimne	<i>Dilki ve Tavul Destânı</i>	Tamahkâr, zahire aldanan, bön bir insan tipini temsil etmektedir.	—
Kelile ve Dimne	<i>İki Geyik ve Dilkü</i>	Aç gözlü, başkalarının başına gelenleri umursamayan, çıkarıcı bir insan tipini sembolize eder.	Geyik
Kelile ve Dimne	<i>Arslan ve Dilkü ve Eşek Dâsitânı</i>	Dost gibi görünüp çıkarları uğruna en yakınındakilere dahi kötülük yapmaktan	Aslan Eşek

		çekinmeyen, sözüne ve dostluğuna güvenilmez, ikna kabiliyeti yüksek, düzenbaz ve hilekâr bir insan tipini sembolize eder.	
Marzubân-nâme	<i>Dâsitân-ı Rûbâh bâ-Bat</i>	Kendi çıkarları uğruna en yakınındakilere bile zarar vermekten çekinmeyen, acımasız, hilekâr, düzenbaz, kurnaz ve ikna yeteneği yüksek kişileri sembolize eder.	Ördek
Marzubân-nâme	<i>Dâsitân-ı Horos Bâ-Rûbâh</i>	Dost görünüp türlü yalanlar söyleyerek karşısındakini tuzağa çekmeye çalışan yalancı, sinsi, çıkarıcı, kurnaz ama aynı zamanda korkak bir insan tipini sembolize eder.	Horoz
Marzubân-nâme	<i>Dâsitân-ı Divâne bâ-Husrev</i>	Fikirlerine danışılan, sözüne itibar edilen, yol gösterici, pratik zekâlı, üstlerine karşı itaatkâr, akıllı ve uyanık bir insan tipini simgeler.	Fil Aslan Kurt, çakal
Marzubân-nâme	<i>Deveyle Perhizkâr Aslan</i>	Adaletin yerini bulmasını isteyen, sorumluluk sahibi, sağ duyulu bir insan tipini sembolize eder.	Sıçan Deve Aslan Ayı

Sonuç

Bu çalışmada *Tûtî-nâme*, *Kelile ve Dimne*, *Mesnevî*, *Gülistân*, *Marzubân-nâme* adlı eserlerde yer alan, ana kahramanlarından biri tilki olan fabl türündeki hikâyeler incelenmiş ve bu hikâye örneklemini üzerinden Eski Türk Edebiyatı döneminde kaleme alınmış hikâyelerdeki tilki sembolizmi üzerinde durulmuştur. Sözlü ve yazalı metinlerde genel bir kabulle kurnazlık, hilekârlık ve pratik zekânın simgesi olarak kullanılan tilki; Klasik Türk şiirinde riyakâr ve menfaatçi zahit tipini, sinsi ve fitneci rakip tipini, makam, mevki uğruna her yolu mübah gören çıkarıcı ve aç gözlü tipler ile tasavvufi şiirlerde nefsin hile ve tuzaklarını veya dünyayı sembolize etmek amacıyla kullanılmıştır. Eski Türk Edebiyatı döneminde kaleme alınan kıssadan hisse temalı fabl türü hikâyelerde ise tilkinin olumlu ve olumsuz vasıflarıyla oldukça renkli ve çeşitli özelliklerle karşımıza çıktığı görülmüştür.

Eski Türk Edebiyatı dönemi hikâyelerinde tilki; aklın, kıvrak zekânın ve kurnazlığın fiziki güce üstünlüğünün en önemli sembolü olarak yer almıştır. Kendisinden üstün vasıflara sahip kişilerle ortaklık kurarak onların gücünden istifade etmesini bilen hatta sahip olduğu olumsuz vasıfları bile lehine çevirmeyi başaran bir tip profili çizmiştir. Nitekim hikâyelerde tilkinin aslan, kurt gibi kendisinden fiziken üstün hayvanlarla iş birliği içerisinde olduğu bu sayede alt etmeye güç yetiremeyeceği eşek, kurt vb. hayvanları kendine yem etmeyi başardığı görülmektedir. Fiziksel olarak aslan, pars, fil gibi hayvanlar kadar heybetli olmayışını ise avantaja çevirmeyi bilerek tuzağına çekmeye çalıştığı varlıkların ürkütmeden yanlarına yanaşmayı başarmıştır. Bu bağlamda tilki, dışarıdan dost gibi görünen, içten pazarlıklı, sinsi ve çıkarıcı tiplerin de hikâyelerdeki temsilcisidir. Hikâyelerde tilkinin ön plana çıkan bir başka vasfı ise söz söylemedeki hüneri ve tatlı dilidir. Ancak bu olumlu vasıflarını çoğu kez çıkarları doğrultusunda kullanarak ya kendisinden güç ve akıl yönünden zayıf gördüğü tipleri ikna edip kandırmada, onları tuzağa düşürmede ya da kendisinden fiziki güç olarak daha üstün gördüğü tiplere karşı onlardan gelebilecek zararları savuşturmada kullanılır. Buna mukabil tilkinin dahi hikâyelerde akılla ve diliyle yenemediği varlıklar vardır. *Tûtî-nâme*'de geçen *Güzel Hatun ve Tilki* hikâyesinde dişi karakterle bağdaştırılan tilki, yine aynı eserde yer alan *İki Çocuklu Kadın ve Kaplan* hikâyesinde, hikâyenin bir diğer ana

kahramanı olan ve eserde kötü yaradılışlı, asi, acı sözlü bir tip olarak tasvir edilen kadının pratik zekâsı, kurnazlığı ve hileleri ile başa çıkamayarak kaçmayı tercih eder.

Tilkinin çoğu hikâyede aç gözlülük, çıkarıcılık, zalimlik, hainlik, hilekârlık, acımasızlık, riyakârlık ve yalancılık gibi olumsuz vasıfların bir ya da birkaçını üzerinde barındıran bir tip olarak ele alındığı görülmüştür. Ancak sayıca az da olsa tilkinin zulmeden değil zulme uğrayan tarafta olduğu hikâye örneklerine de tesadüf edilmiştir. *Gülistân*'da yer alan *Padişah Yanında Çalışan Adam* hikâyesinde tilkinin kiskanç, fitneci ve yalancı insanların çok olduğu ortamdan kaçarak onlardan gelebilecek tehlikelerden kendini sakınmaya çalışan bir insan profili çizdiği görülmektedir. Tilkinin olumlu vasıflarıyla ön plana çıktığı hikâyelerden biri de *Marzubân-nâme*'de yer alan *Deveyle Perhizkâr Aslan* hikâyesidir. Tilki bu hikâyede sağ duyulu, adaletin yerini bulmasını isteyen, kişileri doğru işler yapmaya sevk eden bir kişi olarak gösterilmiştir. *Tutî-nâme*'de geçen *Güzel Hatun* hikâyesinde de yine tilki; hatalarından ders çıkarmasını bilen, ön sezileri güçlü, aklını ve zekâsını hikâye kahramanlarını içine düştüğü müşkül durumdan kurtarmak için kullanan, yardımı talep edilen, yol gösterici olumlu bir tip olarak tasvir edilir. Ancak verilen bu öğüt, doğruluk ve dürüstlük üzerine bilgece verilmiş bir öğüt değil, karşısındakini kandırma ve yalan üzerine kurulmuş zor durumdan sıyrılma, durumu kurtarmak üzerine bir öğüttür.

Hikâyelerde tilki; başta aslan, kurt, eşek, ördek, horoz olmak üzere çakal, maymun, sıçan, ayı, deve, fil gibi hayvanlarla beraber anılmıştır. Tilkinin bu hayvanlardan gücün temsili olan aslan, kurt gibi hayvanlarla ortaklık içerisinde olduğu buna mukabil eşek, ördek, horoz gibi kendisinden zayıf gördüğü hayvanları tuzağa çekerek öldürdüğü ya da ortaklık içerisine girdiği av hayvanlarına yem ederek kendi lehine bir fayda sağlama gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Her iki durumda da tilki dürüst bir avcı hayvan imajı sergilemez, kurban hayvanlar tilkinin sözlerine aldanıp kendi ayakları ile tuzağa düşerler.

Hikâyelerde tilkilerin dış görünüşlerine dair pek bir bilgi verilmezken aslan, kaplan, pars, kurt gibi yırtıcı av hayvanlarına oranla daha çelimsiz, zayıf ve güçsüz bir yapıya sahip olduğu; başka hayvanlarla iş birliği kurmak zorunda kalışı, onlara saygılı ve şirin görünme çabası içerisinde oluşu, av paylaşımında kendisine daha az pay verilmesi ya da onlardan kalan artıkları yemek zorunda olmasından anlaşılmaktadır.

Hikâyelerde yer alan tilkilerin cinsiyetine dair doğrudan bir bilgi verilmesi halk masallarında olduğu gibi Eski Türk Edebiyatı dönemine ait fabl türü hikâyelerde de tilkinin gerek ince beli, parlak tüyleri ve narin yapısıyla gerekse de karakteristik özellikleri ile çoğu kez dişi cinsle bağdaştırıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında aslan, kaplan gibi eril gücü simgeleyen hayvanları zekâsı ve kurnazlığı ile alt edebilme gücüne sahip oldukça tehlikeli bir canlı imajı çizmektedir. Vahşi bir hayvan olması sebebiyle tilkinin hikâyelerde çöl, orman, dere kenarı, göl gibi doğa ile iç içe olunan mekânlarda tasvir edildiği ancak avını tuzağa çekmek amacıyla kimi zaman insanların yaşadığı mekânları da ziyaret ettiğini söylemek mümkündür. *Mesnevî*'deki *Oduncunun Eşeğinin Arap Atlarını Bey Ahırında Görmesi ve Bu Talihe İmrenmesi* başlıklı hikâyede tilkinin eşeği ikna etmek için sultanın ahırının civarına ve *Marzubân-nâme*'de yer alan *Dâsitân-ı Horos Bâ-Rûbâh* hikâyesinde ise horozu yakalayabilmek için köyün civarına gittiği görülmektedir.

Marzubân-nâme'de yer alan *Deveyle Perhizkâr Aslan* hikâyesinde gözcü tilkiye *Câzû* ismi verildiği görülmekle birlikte genel olarak Eski Türk edebiyatı dönemine ait hikâyelerde tilkilere özel isim verilmediği, tilkinin Türkçe dikkü, Farsça rûbâh ya da tahfifi rûbeh ve Arapça sa'leb kelimeleri ile karşılandığı görülmektedir.

Kaynaklar | References

- Arslan, M. (2001). Türk halk edebiyatında tilki motifi. *Milli Folklor*, 13(52), 64–74.
- Boratav, P. N. (1992). *100 Soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınevi.
- Çavuşoğlu, M., Tanyeri M. (2023). *Hayretî Divan: tenkidli basım*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-356054/hayreti-divani.html> [Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2025]
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalcı Yayınları.
- Dorson, R. M. (1978). *Folktales told around the world*. University of Chicago Press.
- Duman O., Dilek İ. (2023). Türk dünyası destanlarında tilki sembolizmi. *AYTEREK Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 397-409.
- Eşit, S. (2010). Kelile ve Dimne Çevirisi Türk Dil Kurumu nüshası [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Griffin Özer, B. (2015). Marzuban-name tercümesi metninde geçen hayvan tasvirleri üzerine bir inceleme [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Hacıoğlu H. S. (2005). *Kelile ve Dimne Beydaba*. İskele Yayıncılık.
- İlaydın, H. (2001). *Gülistan, Sadi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2011). *Mesnevî Mevlânâ*. Akçağ Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2022). *Kelile ve Dimne*. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelile-ve-dimne>
- Kavruk, H. (B.). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78405/seyhulislam-yahya-divani.html> [Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2025]
- Kurnaz, C. (Ed.) (1993). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Macit, M. (2017). *Nedîm Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html> [Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2025]
- Mengi, M. (2020). *Mesîhî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-272452/mesihi-divani.html> [Erişim Tarihi: 25 Ekim 2025]
- Necatigil, B. (2021). *Tûtî-nâme Behçet Necatigil'in Türkçesiyle*. Can Yayınları.
- Özdemir, M. (2011). Türk edebiyatında Gülistân tercümeleri ve 17. yüzyıl yazarlarından Hocaîzâde Es'ad Mehmed Efendi'nin Gül-i Handân (Terceme-i Gülistân)'ı [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi üniversitesi.
- Özavşar, R. (2009). Marzubânâme tercümesi (Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi.
- Sona, İ. (2012). Türk edebiyatında Tûtî-Nâme hikâyeleri (İnceleme-Tenkitli Metin)

(Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi.

Tanpolat, C. (2016). Doğu ve Batı kültürlerinde başlıca hayvan mitleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Işık Üniversitesi.

Toska, Z. (1989). Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi (İnceleme) (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.

Ungan, S. (2006). Fabl türünün çocuk edebiyatındaki yeri ve günümüzde bu türden yararlanma olanakları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (14), 1-10.

Vicir, G. (2022). Didaktik bir tür olarak tanzimat edebiyatında fabl [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Waley, A. (1949). *The nine-tailed fox and other studies in Chinese literature*. George Allen & Unwin.

Yapıcı, A. İ. (2019). *Mütercimi bilinmeyen eksik bir Kelile ve Dimne tercümesi*. Sonçağ Akademi Yayınları.

Yazar, S. (2022, 12 Haziran). Düstûr-ı Şâhî / Düstûr-ı Şâhî Fî Hikâyât-ı Pâdişâhî / [Marzubân-Nâme Tercümesi] (Şeyhoğlu). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/dustur-i-sahi-dustur-i-sahi-fi-hikayat-i-padisahi-marzuban-name-tercumesi-seyhoglu>

Yıldız, L.E., Göde H. (2023). Anadolu masallarında tilki motifi. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 75-85.

Yılmaz, A. (2023). Hayretî Dîvânı'nda hayvanların şiir estetiğine katkısı. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (31), 597-628.